

Nativul și cercetătorul. Câteva considerații asupra co-participării științifice³

Antropologia culturală și socială este un domeniu științific mai puțin cunoscut la noi în țară, și consider că atâta vreme cât nu vom avea o facultate de antropologie, acest domeniu rămâne întrucâtva ezoteric.⁴ Din câte știu, există doar masterate – la facultățile de sociologie și litere ale Universității București, la Școala Națională de Științe Politice și Administrative, tot din București, la Cluj etc., profesionalizarea realizându-se de obicei prin relația personală și îndrumarea directă din partea unor personalități care au reușit de-a lungul timpului să capete o substanțială experiență pe tărâmul antropologiei.⁵ În rest, întâlnim cursuri semestriale sau cel mult anuale la diverse facultăți umaniste, care nu înlătură impresia de ezoterism înainte amintită. Mai cunoscută rămâne antropologia fizică,

³ O bună parte din textul acestei conferințe, ținută în data de 6 iulie 2011 la tabăra de antropologie creștină de la Maliuc, se bazează pe un articol co-semnat cu „nativul” Constantin Șufană, din Poiana Sibiului. Este vorba de „Nativul și cercetătorul: problema co-participării științifice (partea a II-a: O perspectivă locală asupra schimbării etno-sociale la Poiana Sibiului)”, articol publicat în *Studii și comunicări de etnologie*, tomul XXVI, anuar al Academiei Române, Sibiu, Editura Astra Museum, 2012, pp. 112-131.

⁴ Dintr-o discuție avută cu profesorul Ilie Moise de la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, am reținut că înființarea unei facultăți de etnologie și antropologie socială și culturală – la Sibiu, fără îndoială cel mai propice loc pentru o astfel de facultate – se lovește, printre altele, de problema plasării pe piața muncii a absolvenților facultății. După cum remarcă interlocutorul nostru, meseria de *etnolog* (sau, putem spune, în contextul de față, antropolog în propria cultură) nu există în nomenclatorul meseriilor. Perspectivile de activitate ulterioară facultății s-ar deschide, în opinia profesorului I. Moise, în măsura în care fiecare comunitate va trebui să aibă angajat un etnolog, care să se preocupe de *identificarea, restaurarea, conservarea și promovarea elementelor de identitate locală*, etnologia având ca obiect în cele din urmă elementele de identitate ale unei popor (Moise, 2009: 18). Neoficial, unele comunități au etnologi, instanțiați de bibliotecari, responsabili de cămine culturale etc. „Etnologul” este mai bine reprezentat la nivel județean, prin activitatea referenților din cadrul Centrelor Județene pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale.

⁵ Amintim aici, de exemplu, pe profesorii Gheorghită Geană și Vintilă Mihăilescu.

care are în vedere omul sub aspect biologic, preocupată de rase, antropometrie, boli și răspândirea lor, evoluție etc. De altfel, cea mai prestigioasă instituție de gen de la noi din țară – Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” al Academiei Române, cu vechea denumire Centrul de Cercetări Antropologice „Francisc Rainer”, din București – a fost și rămâne orientată preponderent biologic. Și la fel de „mai cunoscută” este reflecția filosofică sau teologică despre om, astfel că sintagma „antropologie creștină” duce gândul mai degrabă la reflecția asupra omului din perspectivă teologic-creștină.

Termenului „antropologie” îi sunt atașate, așadar, mai multe înțelesuri. În continuare îl voi folosi cu înțelesul mai nou, de „antropologie socială și culturală”. Deși pentru noi acest înțeles are o istorie relativ recentă, antropologia are o istorie de un secol și jumătate, de-a lungul căruia s-au cristalizat metode și concepte de sine stătătoare, care au dus la legitimarea antropologiei ca știință. În ceea ce privește metodele, ele sunt specifice nivelului cercetării. Vorbim de două niveluri, terenul și studiul de cabinet. Utilizată preponderent în teren este *observarea participativă*, care presupune, clasic,⁶ „imersiunea” într-o altă cultură⁷ pe o perioadă neîntreruptă de cel puțin un an, pentru ca cercetătorul să se poată familiariza cu majoritatea manifestărilor culturale, multe dintre ele având ciclicitate anuală. Studiului de cabinet îi este specific metoda *comparativă*, pe baza căreia antropologul utilizând comparativ concluziile cercetătorilor sale de teren și ale altor

⁶ Observarea participativă, așa cum o prezentăm aici, a fost consacrată în al doilea deceniu al secolului al XX-lea de Bronislaw Malinowski.

⁷ Această „altă cultură” consider că trebuie să aibă două caracteristici concomitente: să fie dincolo de granițele naționale ale cercetătorului, și în ea să se vorbească o altă limbă (condiție întru totul valabilă dacă în spațiul statal nu există populații în care antropologul să realizeze experiența profundă a alterității, cum se întâmpla până nu demult cu populațiile de indieni din cuprinsul Statelor Unite ale Americii). Dacă nu îndeplinește aceste condiții, cercetătorul optează din start pentru calitatea de etnolog (vezi și nota 2).

cercetători în diferite culturi (sau numai ale acestora) caută să formuleze enunțuri universale despre natura umană.⁸

O altă metodă utilizată în teren presupune utilizarea *informatorilor*, nativi care au o bună cunoaștere a întregului culturii sau a unei părți din aceasta și au și o bună abilitate de a „povesti”. Ajunși în acest punct, lansez tema-întrebare propriu-zisă a conferinței: *care este statutul epistemologic pe care cercetătorul este dispus să-l ofere informatorului? Va fi el considerat doar simplă sursă de informație, citat ca atare – măcar din considerentul de a fi binevoit să-și piardă timpul cu cercetătorul⁹ – sau i se va recunoaște calitatea de co-participant la actul științific? În cazul din urmă, co-participarea științifică presupune co-semnarea studiilor pe care cercetătorul le elaborează ulterior.*

Dacă ar fi să sintetizez rezultatele la care s-a ajuns până acum în antropologie, aş spune că *informatorul este acceptat cel mult în vestibulul demersului științific*. Atâta vreme cât știința operează cu concepte și invocă gândirea abstractă¹⁰ – tip de gândire față de care reflecția populară simte repulsie (Bernea, 2005: 71) –, gândire-deprindere dobândită de obicei în urma unui lung travaliu formal-academic, nativului, chiar în ipostaza sa de informator *ideal*, îi va fi refuzat statutul de om de știință.¹¹ Ce înseamnă

⁸ Utilizarea metodei comparative este cea care, în cele din urmă, deosebește antropologul de etnolog. Pe scurt, indiferent de cultura în care lucrează, cercetătorul care nu folosește această metodă și nu-și propune formularea unor enunțuri universale despre om – bineînțeles, în ipostaza sa de ființă socio-culturală – se legitimează ca etnolog. Întrezărim o relație complexă între etnologie și antropologie, de aici și denumirea antropologiei ca *etnologie comparativă*, sau a etnologiei ca *antropologie regională* (Geană, 2005: 117).

⁹ În practica internațională, „informatorul” devine uneori o meserie: acesta este plătit de cercetător. În formele incipiente ale acestei practici, nativii sunt abordați cu bunuri înalt valorizate de aceștia. În *Tropice triste*, Claude Lévi-Strauss, cunoscutul antropolog francez, pomenește în nenumărate rânduri de darurile de tutun pe care era nevoit să le ofere triburilor de indieni din America de Sud pentru a obține bunăvoința și cooperarea acestora. La noi în țară, informațiile de acest fel sunt obținute cel mai adesea gratuit.

¹⁰ În timp ce explicațiile nativilor sunt impregnate de elemente emoționale (Nadel, 1963: 37-38).

¹¹ Ca să ducem lucrurile până la capăt, răsturnând perspectiva ne întrebăm în ce măsură nativul (și comunitatea acestuia) este dispus să accepte cercetătorul în propriul univers cultural? Plină de învățăminte științifice este experiența avută de Jean Lydall și Ivo Strecker de la Universitatea Johannes Gutenberg din Mainz, privind inserarea

acceptarea în „vestibulul demersului științific” vom înțelege aducând două exemplificări din istoria antropologiei relevante pentru acest înțeles. De pildă, Claude Lévi-Strauss, în celebra sa *Anthropologie structurale* (1958), vorbește de „teoreticienii” nativi, „a căror operă merită tot atâta atenție cât o acordă etnologul unor colegi”, chiar dacă „modelele [nativilor] sunt tendențioase sau inexacte”. Uneori însă, aceste modele sunt mai bune decât ale etnologilor profesioniști, C. Lévi-Strauss oferind aici ca exemplu elaborarea unor modele ale regulilor de căsătorie (Lévi-Strauss, 1978: 340). A doua exemplificare îi are ca protagoniști pe antropologii Jean Lydall și Ivo Strecker, care dedică întreg al doilea volum al lucrării *The Hamar of Southern Etiopia* principalului lor informator al terenului etiopian, Baldambe. În acest volum sunt reproduse *ad-litteram* „explicațiile”¹² lui Baldambe privind câteva sectoare cheie ale culturii Hamar: geneza acestui popor, războiul și pacea, moartea, viața persoanei, destinul de rudenie al femeii, agricultura (Lydall & Strecker, 1979: vii-viii). Colaborarea dintre cercetători și informator nu s-a concretizat doar prin elaborarea volumului menționat, Baldambe fiind invitat de I. Strecker să-l ajute în pregătirea cursurilor la Universitatea Johannes Guttenberg din Mainz.

Însă, în niciunul dintre cele două cazuri expuse (și în altele asemănătoare) colaborarea nativului nu este ridicată la rang de coparticipare științifică.¹³ Nativul, oricât de mult s-ar apropia de exigențele științifice ale muncii de cercetare, pare să zăbovească pentru totdeauna în anticamera științei. Personal, am încercat să lărgesc limitele acestei

în cultura Hamar din Etiopia. Oferirea de bunuri nu a fost de ajuns; cu toate eforturile lor, pentru localnicii Hamar antropologii aveau statut de „alții”, față de care funcționau alte standarde de moralitate, astfel că foarte curând nativii au început să le fure din bunuri. Evenimentul decisiv pentru integrarea antropologilor a fost inserarea în sistemul de rudenie Hamar, prin relații pe care noi le-am numi de „naștere”, astfel încât J. Lydall a devenit „mamă” a informatorului local. De aici și titlul articolului scris de J. Lydall, „From Being 'Other' to Being 'Mother'” (1988).

¹² De aici și subtitlul volumului, *Baldambe Explains*.

¹³ Această problemă se lovește de niște bariere ontologice, atâta vreme cât pentru multe culturi nu există un domeniu a ceea ce noi înțelegem prin „știință”. Înseamnă că, în majoritatea cazurilor, cercetătorul este singurul care poate s-o ridice.

anticamere – și odată cu ele ale teoriei cunoașterii științifice – co-semnând un articol cu un fost oier transhumant din Poiana Sibiului, Constantin Șufană. Până la a indica pe scurt despre ce este vorba, menționez că în contextul românesc această inițiativă nu este izolată, deși ne întâlnim cu un domeniu de manifestare diferit. Indiferent de domeniu însă, *excelența nativului este ridicată pe cele mai înalte trepte de recunoaștere*.

Astfel, avem ca precursori un grup de specialiști ai Muzeului Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” din orașul Sibiu, conduși de profesorul Corneliu Bucur, a căror demers, corect înțeles și promovat, poate avea – pe plan etno-muzeologic – un răsunet științific internațional compatibil cu al renumitei școli sociologice gustiene, care prin brevetarea metodei monografice a devenit unul dintre liderii sociologiei mondiale în perioada interbelică. Demersul are ca miză recunoașterea deplină a excelenței populare în domeniile *creației literare, artistice și tehnic-meșteșugărești* prin înființarea unei Academii a Artelor Tradiționale, în anul 1993. Această instituție este pe deplin consacrată în anul 2007, odată cu recunoașterea ei de către Academia Română.¹⁴

Inițiativa specialiștilor sibieni vine în întâmpinarea – și chiar precede, gândindu-ne că Academia Artelor Tradiționale din România este parte a unui program mai amplu, demarat în 1983, de „încurajare și stimulare a salvării și prezervării active a valorilor culturii naționale, având la bază promovarea meșteșugurilor tradiționale” (Bucur, Crețu și Botoroagă, 2009: 5) – unor recomandări UNESCO, în urma cărora cercetarea muzeală, folclorică, etnografică și etnologică se va îmbogăți cu două noi sintagme: „tezaur uman viu” și „patrimoniu etnologic imaterial”. Astfel, în 1999, la Veneția, UNESCO considera că „[T]ezaur uman viu sunt *persoanele* (subl. ns., S. Ș.) care dețin, la cel mai înalt nivel,

¹⁴ O întrebare legitimă pusă în acest punct de profesorul Ilie Moise într-o convorbire personală, prin care ne întâlnim cu criticile inițiativei de înființare a Academiei Artelor Tradiționale din România: membrii acestei academii, maeștrii în domeniile lor de creație, dar fără a fi înconjurați de aura instructiv-formativă a academicianului „clasic”, vor putea semna ei cu calificativul de „academician”?

deprinderile și tehnicile necesare pentru producerea anumitor aspecte de viață culturală a unui popor și pentru continuarea existenței patrimoniului lui cultural imaterial” (apud Corneliu Bucur și Mirela Crețu, în enciclopedia electronică Wikipedia, *Muzeul Civilizației Transilvane „ASTRA” din Sibiu*). Cealaltă sintagmă, așa cum apare în cadrul Convenției Internaționale pentru Salvarea Patrimoniului Cultural Imaterial, adoptată la 17 octombrie 2003 la Paris, se referă la toate practicile, reprezentările, cunoștințele, îndemnările, instrumentele folosite, dimpreună cu toate artefactele corespunzătoare și *spațiile culturale* asociate – comunități, grupuri sau indivizi (ibidem). Adică, muzeologul și etnologul nu mai este interesat doar de simpla colectare și studiere în sine a unor obiecte, ci și de întregul univers socio-cultural care le învâluie. Voi da un exemplu ca să înțelegem mai bine. Cineva poate descoperă aici, la Maliuc, un tip special de plasă de pescuit. Până nu de mult ar fi fost interesat doar de plasă așa cum se prezintă ea, de calitățile sale tehnic-constructive, de domeniile de utilizare (specia de pește, calitățile apei) etc., și ar fi expus-o într-un muzeu cu o etichetă specificând tipul și locul de apartenență. Mai nou însă, orientat de sintagmele menționate, este interesat și de o serie de aspecte legate de persoanele care confecționează aceste plase, de cunoașterea și conservarea deprinderilor, tehnicilor și instrumentelor folosite, de întregul context social și cultural în care sunt produse și utilizate.

Printre secțiile Academiei Artelor Tradiționale însă – arte plastice, arte mecanice, arte ludice, arte muzicale, arte literare, arte culinare – nu există un domeniu al *științei populare*, deși expresii precum „medicină populară”, sau „meteorologie populară” etc. ne sunt familiare. Co-semnând un articol cu un informator, cum menționez, aduc implicit în discuție introducerea unei noi expresii, aceea de „etno-sociologie populară”¹⁵, drept

¹⁵ Trebuie să recunoaștem că în multe culturi actuale – printre care și a noastră – știința și metodele ei au devenit bunuri culturale comune, astfel încât bariera dintre cunoașterea științifică și cunoașterea comună se estompează în multe locuri. Prin urmare, barierele ontologice (și epistemologice) de care vorbeam în nota 11 sunt dizolvate. Pe

categorie a științei populare. Ridicarea colaboratorului nostru la rangul de etno-sociolog popular are originea într-un impresionism epistemologic: discuțiile cu fostul oier transhumant, Constantin Șufană, au fost impregnate de analize fine și sinteze din partea acestuia, cărora le lipseau doar sistematizarea și conceptualizarea pentru a fi etichetate ca „științifice”. Aici sesizăm complementaritatea dintre cercetător și nativ: fiecare contribuie la rezultatul final cu ceea ce nu poate oferi celălalt. Astfel, din partea cercetătorului apare ordonarea prin ceea ce numeam sistematizare și conceptualizare; din partea nativului, bogata experiență de „teren”, de fapt propria experiență existențială, prin urmare observarea participativă însușită la modul ideal. În cazul nostru, patruzeci de ani de transhumanță spre Oradea și Satu Mare, iarna, și Munții Lotrului, vara. O mică paranteză: oieritul transhumant însemna o staționare a turmei pe pășunile montane în timpul verii și o neconținută deplasare în zonele de câmpie pe timpul iernii și celorlalte anotimpuri, oile hrănindu-se din mers. O singură breșă apărea în deplasarea neîntreruptă: staționarea timp de cel puțin o lună la începutul primăverii, când oile urmau să fete. Câmpia Banatului, Dobrogea, Bălțile și luncile Dunării, reprezentau intinerarele de deplasare ale poienarilor sibiieni, printre care și colaboratorul nostru. Într-un articol paralel, pe care se bazează și expunerea de față, într-o a doua parte nu am făcut decât să ordonez opiniile și explicațiile acestuia, *ad litteram* reluate, în ceea ce, conceptualizând, am numit un *model al schimbării etno-sociale la Poiana Sibiului*. Modelul se bazează pe trei idei sintetice: 1) degradarea relațiilor intra-comunitare (în special a celor de tip moral) și instaurarea a ceea ce putem numi, odată cu David Kideckel (1993), *individualism atomist*, 2) îmbunătățirea condițiilor de oierit și general-existențial-materiale odată cu sedentarizarea turmelor, pe 3) un fond istoric care înseamnă o perpetuă adaptare a oierilor la provocările acestuia, la forțele politico-administrative ostile cu care oierul dintotdeauna a trebuit să lupte.

acest fond, nativul poate poseda echipamentul cognitiv necesar pentru a înțelege și a se ralia specificului demersului științific

Cele prezentate au valoare și de argumente pentru lărgirea limitelor vestibulului demersului științific până la punctul în care cercetătorul și nativul co-semnează studiile, ceea ce înseamnă o recunoaștere a competențelor științifice ale acestuia din urmă. În final vom spune că școala la care s-a educat colaboratorul nostru, ca și în cazul membrilor Academiei Artelor Tradiționale din România, este *tradiția*, în ipostaza sa de tradiție de tip ocupațional. Constantin Șufană reprezintă un absolvent de frunte al acestei școli, iar dialogul dintre el și oricine altcineva – absolvent, până la urmă, tot al unei tradiții, care-și va fi pierdut însă calificativul de „populară”, asumându-l pe cel de „academică” – presupune premisele egalității epistemologice. Egalitatea înseamnă complementaritate în desăvârșirea modelului. Acesta este, sintetizând, motivul pentru care nativ și cercetător pot fi adesea co-semnatari în actul științific.

BIBLIOGRAFIE

Bernea, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București: Humanitas, 2005

Bucur, Corneliu Ioan și Mirela Crețu și Dana Botoroagă, „Programul 'Tezaurul Uman Vii' întreprins la Muzeul 'ASTRA', Sibiu – Raport de activitate pe anul 2008”, în *Tradiții clujene. Tezaurul umane vii*, anul II, nr. 3, 2009, pp. 5-21

Geană, Gheorghită, *Antropologia culturală. Un profil epistemologic*, București: Criterion Publishing, 2005

Kideckel, David A., *The Solitude of Collectivism. Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1993

Lévi-Strauss, Claude, *Antropologia structurală*, București: Editura Politică, 1978, traducere din limba franceză I. Pecher, prefață de Ion Aluaș

Lydall, Jean, „From Being 'Other' to Being 'Mother'. En Ethnographer's Experience of Otherness”, in *Paideuma. Mitteilungen zur Kulturkunde*, nr. 44, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988, pp. 69-75

Lydall, Jean & Ivo Strecker, *The Hamar of Southern Ethiopia*, vol. II: *Baldambe Explains*, Hohenschäftlarn: Klaus Renner Verlag, 1979

Moise, Ilie, „Interogații ale etnologiei: statutul acesteia în sistemul educațional românesc”, în *Caietele ASER*, nr. 5, Editura Tracus Arte, 2009, pp. 18-22

Nadel, S. F., *The Foundations of Social Anthropology*, London: Cohen & West LTD, 1963 [1951]